

บทที่ 6

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะสืบสร้างภาพจักรวาลวิทยาสยามในกฎหมายตราสามดวง เพื่อใช้เป็นกรอบวิเคราะห์คติกษัตริย์ในรูปแบบต่างๆ เพื่อหาคติกษัตริย์ที่เป็นอุดมการณ์สูงสุดในกฎหมายตราสามดวง และเพื่อวิเคราะห์ ที่มาของอำนาจทางการเมืองและกฎหมายในกฎหมายตราสามดวง โดยมีสมมุติฐานว่า (1) จักรวาลวิทยาสยามในกฎหมายตราสามดวงมีโครงสร้างหลักประกอบด้วยพลังอำนาจจาก 3 กลุ่มคือพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ และการนับถือผี โดยมีโครงสร้างจักรวาลพุทธศาสนา (ไตรภูมิ) เป็นพื้นฐาน (2) คติกษัตริย์ที่หลากหลายในกฎหมายตราสามดวงนั้นผสมผสานกันในลักษณะที่มีบทบาทหน้าที่เสริมซึ่งกันและกัน เพื่อสนองหน้าที่ที่หลากหลายของกษัตริย์ได้อย่างครบถ้วน (3) จากคติกษัตริย์จำนวนมากในสมัยอยุธยาที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงนั้นมีคติกษัตริย์ที่เป็นอุดมการณ์สูงสุดเพียงคติเดียว โดยตั้งคำถามในการศึกษาว่า

1. อำนาจทางการเมืองและกฎหมายของกษัตริย์อยุธยามาจากไหน?

ใช้แนวคิด ความชอบธรรม จากมานุษยวิทยาการเมือง และนิทานปรัมปรา จากมานุษยวิทยากฎหมาย โดยวิเคราะห์ว่าแหล่งที่มาของอำนาจทางการเมืองและกฎหมายมาจากไหนบ้าง และใช้อะไรบ้างในการสร้างความชอบธรรม ที่บ่งบอกโดยนิทานปรัมปราต่างๆ และใช้สิ่งเหล่านี้อย่างไรในการสร้างความชอบธรรมให้แก่อำนาจนั้น

2. กษัตริย์อยุธยาใช้อำนาจนั้นไปอย่างไร?

ใช้แนวคิด การมีส่วนร่วมทางการเมือง จากสังคมวิทยาการเมือง และพิธีกรรมสัญลักษณ์ จากมานุษยวิทยาการเมือง โดยวิเคราะห์กิจกรรมต่างๆ ในกระบวนการใช้อำนาจของกษัตริย์ อย่างเช่น พิธีกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ว่าแสดงถึงสัญลักษณ์ตามความหมายของคติกษัตริย์อะไรบ้าง ในบทบาทหน้าที่อะไร และบทบาทของกษัตริย์ผ่านกระบวนการใช้อำนาจในระบบการบริหารงานที่ขุนนางมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเหล่านั้น ว่ามีหน้าที่อะไรบ้าง สอดคล้องกับคติกษัตริย์ของกลุ่มใดบ้าง

3. กษัตริย์อยุธยาใช้อำนาจนั้นไปเพื่ออะไร?

ใช้แนวคิด อุดมการณ์ และระบบอุปถัมภ์ จากสังคมวิทยาการเมือง โดยวิเคราะห์ เป้าหมาย หรืออุดมการณ์ในการใช้อำนาจจากคติกษัตริย์กลุ่มต่างๆ ว่า มีอะไรบ้าง บทบาทหน้าที่ของกษัตริย์ต่อราษฎรตามความสัมพันธ์ต่างตอบแทนผลประโยชน์ต่อกัน หรือระบบอุปถัมภ์ จะเป็นเกณฑ์ตัดสินว่า อุดมการณ์เหล่านี้มีการจัดโครงสร้างและหน้าที่อย่างไร อุดมการณ์ใดเป็นอุดมการณ์สูงสุด

ข้อมูลที่ใช้ในงานวิจัยนี้จะใช้เฉพาะกฎหมายที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับกษัตริย์โดยตรง 4 เรื่องด้วยกันเป็นหลักคือ พระธรรมศาสตร์ กฎมณเฑียรบาล พระไอยการอาชญาหลวง และพระไอยการกระบดศึก กฎหมายนอกนั้นจะใช้ตามที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ต่อเนื่องมาจากกฎหมาย 4 เรื่องหลักนั้น และเนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นการศึกษาคติกษัตริย์ในสมัยอยุธยา จึงจะใช้เนื้อหาของกฎหมายตราสามดวงเฉพาะที่ถือว่าเป็นของสมัยอยุธยา ดังนั้นจึงไม่รวมถึงกฎหมายที่ตราว่าตราขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ พระราชกำหนดใหม่ พระราชบัญญัติ และกฎพระสงฆ์

การวิจัยได้ผลการศึกษาดังนี้

การสืบสร้างจักรวาลวิทยาสยาม

จักรวาลวิทยาในกฎหมายตราสามดวงที่ประกอบด้วยพลังอำนาจของกลุ่มศาสนา พุทธ พราหมณ์ และผี แต่มีลักษณะเป็นการเอาจักรวาลวิทยาของพุทธศาสนาเป็นหลัก เสริมด้วยพลังอำนาจของพราหมณ์และผี โดยเพิ่มเทพต่างๆ ของศาสนาพราหมณ์เข้าไปกับหมู่เทวดาของพุทธ และเพิ่มผีต่างๆ เข้าไปในหมู่เปรตของพุทธ มีโครงสร้างเป็นพุทธ-พราหมณ์-ผี เรียงกันตามลำดับจากสูงไปหาต่ำ โดยมีกฎจักรวาลวิทยาสยามดังนี้

ในระดับจักรวาลจะเป็นอำนาจของกฎแห่งกรรมในพุทธศาสนาจะคอยควบคุมมนุษย์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า แต่หวังผลในโลกหน้าเป็นหลัก ดังนั้น การทำบุญจึงหวังผลในชาติหน้า สภาพที่เป็นอยู่ในชาตินี้เป็นผลจากการกระทำในชาติที่แล้ว

ในระดับสังคมหรืออาณาจักร พลังอำนาจตามธรรมชาติของเทพเจ้าจะดลบันดาลให้ผู้บูชาประสบความสำเร็จตามที่ต้องการจากสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ได้ผลในชาตินี้ ไม่ต้องรอชาติหน้า แต่ต้องรับผิดชอบกับผลกรรมที่จะเกิดขึ้นเอง

ในระดับชุมชนหรือครอบครัว พลังอำนาจผี มีทั้งผีดีและผีร้าย ผีดีคือผีบรรพบุรุษต้องเช่นไหว้ให้คอยช่วยเหลือคุ้มครองทั้งจากภัยธรรมชาติและผีร้ายที่มีอยู่มากมายในสถานที่ต่างๆ เมื่อจะทำอะไรจึงต้องขออนุญาตเจ้าที่เจ้าทาง บนบานศาลกล่าวให้ เจ้าพ่อเจ้าแม่ช่วยให้ประสบ

ความสำเร็จตามที่ตั้งความปรารถนาไว้ เมื่อสำเร็จแล้วก็ถวายสิ่งที่เจ้าพ่อเจ้าแม่ชอบตามที่บนไว้ การนับถือผีเป็นการป้องกันสิ่งชั่วร้ายและช่วยเหลือให้สำเร็จภารกิจในชีวิตประจำวัน

นอกจากนี้ ทั้งเทพและผีในพุทธศาสนาต่างก็อยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม ต้องเวียนว่ายตายเกิด เทพเจ้าที่อยู่ในสวรรค์ยังต้องฟังเทศน์ฟังธรรม เพื่อจะนำมาปฏิบัติเมื่อเสวยผลบุญหมดแล้วจุติเป็นมนุษย์อีก และมีหน้าที่ปกป้องช่วยเหลือคนดีมีศีลธรรม ผีก็ยังคงรักษาคนดี ตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้ ผู้ที่บำเพ็ญบุญญาบารมีมามาก ทั้งเทพและผีทั้งหลายจะดลบันดาลให้เกิดสภาพผิธรมชาติเป็นปรากฏการณ์อัศจรรย์ เพื่อช่วยเหลือในยามคับขัน หรือตามที่อธิษฐานขอ แต่ถ้ามนุษย์ไม่อยู่ในศีลในธรรม ทั้งเทพและผีจะไม่คุ้มครอง ธรรมชาติก็จะวิปริต เป็นการลงโทษมนุษย์ที่ทำชั่ว

ทั้งสามอำนาจจากพุทธพราหมณ์ผีจะอำนวยให้มนุษย์มีความสุขและประสบความสำเร็จทั้งในชีวิตประจำวัน โลกนี้ และโลกหน้า

1. อำนาจทางการเมืองและกฎหมายของกษัตริย์อยู่ชยามาจากไหน?

จากการวิเคราะห์ที่มาของอำนาจทางการเมืองโดยใช้ข้อมูลพระธรรมสาตร ได้ผลว่า ที่มาของอำนาจทางการเมืองในกฎหมายตราสามดวงมี 3 สายด้วยกันคือ

(1) สายพุทธศาสนา ได้แก่ พระโพธิสัตว์ มหาบุรุษ และพระเจ้าสมมุติราช ซึ่งแสดงความชอบธรรมของกษัตริย์ที่ถูกคัดเลือกด้วยความยินยอมพร้อมใจของราษฎรจากคุณสมบัติความสามารถที่จะทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยได้

(2) สายศาสนานินดู ได้แก่ สุริยวงศ์ ซึ่งเป็นการสืบเชื้อสายมาจาก พระวิษณุ และเป็นอวตารของพระวิษณุในร่างของพระรามลงมาปราบความชั่วรักษาความดี ซึ่งแสดงความชอบธรรมของผู้ที่ขึ้นมาเป็นกษัตริย์จากการสืบเชื้อสายกษัตริย์มาแต่เดิม โดยมีฐานะเป็นเทพเจ้าด้วย

(3) สายจารีตประเพณีท้องถิ่น การอาศัยบุญที่มีอำนาจและบารมีที่สั่งสมมา จนสามารถใช้กำลัง (ปราบ) ยึดอำนาจได้จนเป็นใหญ่เหนือผู้อื่นได้ทั้งหมดก็ขึ้นเป็นกษัตริย์ได้ เป็นการอาศัยหลักกรรมของพุทธศาสนาอธิบายที่มาของอำนาจทางการเมืองโดยไม่ต้องได้รับความเห็นชอบจากคนส่วนใหญ่ และไม่ต้องสืบเชื้อสายกษัตริย์มาแต่เดิม

ที่มาของอำนาจกฎหมายในกฎหมายตราสามดวงวิเคราะห์จากพระธรรมสาตรและจากกฎหมายอื่นๆ ที่ประกอบพระธรรมสาตร ได้ที่มา 3 แหล่ง ดังนี้

(1) กฎระเบียบของจักรวาลอันศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากกำแพงจักรวาล ซึ่งเป็นแหล่งที่มาเดียวกันกับพระเวทของศาสนาฮินดู แต่ได้ปฏิเสธว่าไม่ใช่เป็นอันเดียวกับของฮินดู

(2) พระไตรปิฎกในศาสนาพุทธ

(3) จารีตประเพณีท้องถิ่น

ที่มาของอำนาจทางการเมืองและกฎหมายของกฎหมายตราสามดวง มี 3 แหล่ง สอดคล้องกับโครงสร้างของจักรวาลวิทยาสยามด้วยคือ มีทั้งจากพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ และการนับถือผีคือจารีตประเพณีท้องถิ่น

2. กษัตริย์อยุธยาใช้อำนาจนั้นไปอย่างไร?

บทบาทของกษัตริย์อยุธยาวิเคราะห์ตามขนบธรรมเนียม ประเพณี และพิธีกรรม โดยใช้กฎหมายเทียบบาลเป็นข้อมูลหลักพบว่า

กษัตริย์เป็นผู้ใช้อำนาจสูงสุดของรัฐ โดยผ่านการสนับสนุนของ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง แสดงออกถึงความเป็นพุทธเทวราชาโดยอาศัยการแสดงภาวะสมมุติ เทวราชาอันสูงส่ง ด้วยราชาศัพท์ การปฏิบัติต่อองค์พระมหากษัตริย์ด้วยการห้ามมอง ห้ามแตะต้อง แม้พระองค์เองก็ ถูกต้องแผ่นดินมิได้จึงต้องทรงฉลองพระบาท การสำเร็จโทษก็มีให้โลหิตตก แม้พระนามก็ขานมิได้ การเสด็จออกประทับในพระราชอาสน์ตั้งองค์อินทร์ประทับอยู่บนยอดพระสุเมรุ

การได้อำนาจรัฐแสดงด้วยพระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่มีองค์ประกอบพิธีกรรมทั้งใน ฐานะพระอินทร์ ธรรมราชา พระจักรพรรดิ พระนารายณ์ พระราม เจ้าฟ้า และเจ้าแผ่นดิน การ สร้างเมือง พระราชวัง พระมหาปราสาท ก็ใช้ทั้งคติพุทธ พราหมณ์ และคติวิญญานนิยม

การรักษาอำนาจรัฐผ่านขนบธรรมเนียมพิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงถึงการสร้างและสะสม บุญในพุทธศาสนา (สร้างวัด, สร้างและประดิษฐานพระพุทธรูป, สร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุ, นมัสการพระพุทธรูป, ฉลองพระ, สร้างคัมภีร์, สดับเทศน์มหาชาติ, ออกผนวช, จองเบญียง, วิสาขบูชา, อาสาฬหมาส) การแสดงพลังอำนาจรัฐด้วยพิธีกรรมที่เสริมสร้างคามยิ่งใหญ่ให้กับ พระมหากษัตริย์ด้วยพิธีกรรมทางพราหมณ์ ทั้งทางพระเกียรติยศ (อินทราชาภิเษก, บุษยาภิเษก, ทูล น้ำล้างพระบาท) พระปรีชาสามารถ (คชกรรม) พระเดชาานุภาพ (คเชทรรนาม, ปฐมกรรม) พระ บารมี (ถือน้ำพิพัฒน์) การสร้างความอุดมสมบูรณ์ด้วยการให้กำลังใจจากการเสี่ยงทายด้วย พิธีกรรมทั้งพราหมณ์และผี (อาสยชุ, จรดพระนังคัล, พิรุณศาสตร์, ภัทรบท, ไถ่เรือ, เฉวียนพระโค, ทานยเทาะห์, ตริยัมปวาย, สัมพัจฉรฉินท์, สงกรานต์, ชักว้าวเรียกลม)

การแสดงพลังอำนาจรัฐด้วยพิธีกรรมที่เสริมสร้างคามยิ่งใหญ่ให้กับ พระมหากษัตริย์ด้วยพิธีกรรมทางพราหมณ์ ทั้งทางพระเกียรติยศ พระปรีชาสามารถ พระเดชา นุภาพ พระบารมี การสร้างความอุดมสมบูรณ์ด้วยการให้กำลังใจจากการเสี่ยงทายด้วยพิธีกรรมทั้ง พราหมณ์และผี

การสิ้นอำนาจคือการสิ้นบุญบารมีที่สั่งสมมา

เมื่อนำผลจากการวิเคราะห์บทบาทของกษัตริย์อยุธยาผ่านขนบธรรมเนียมและพิธีกรรม มาพิจารณาร่วมกับบทบาทของกษัตริย์จากกฎหมายจะได้ภาพดังนี้

บทบาทกษัตริย์จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจการก่อสร้างความมั่งคั่งให้กับกษัตริย์อยุธยา ซึ่งได้ใช้ความมั่งคั่งนี้ไปในการแสดงออกภาวะการเป็นผู้นำด้านการศาสนา โดยการสนับสนุนส่งเสริมกิจกรรมด้านศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เป็นการแสดงบทบาทในฐานะกษัตริย์ชาวพุทธ ตามคติธรรมราชา และพระอินทร์ในฐานะผู้ปกป้องคุ้มครองพุทธศาสนา ในแง่นี้มีกฎหมายหลายมาตราที่ระบุถึงการปกป้องคุ้มครองพุทธศาสนาอย่างชัดเจน ได้แก่ พระโอยการอาชญาหลวง มาตรา 130 (อาชญาหลวง 2.400) ที่ห้ามเอาไฟร่หลวงที่อุทิศเป็นข้าพระรวมทั้งเรือกสวนไร่นาที่กล่นาแล้วให้กับศาสนาแล้วไปทำอย่างอื่น และมาตรา 110 แม้เมื่อไปการสงครามก็ห้ามมิให้ผู้ใดรูด้างเจดีย์พระศรีมหาโพธิ์วิหารกุฎี (อาชญาหลวง 2.391)

ในระดับรองลงมาจะสอดคล้องกันทั้งในด้านขนบธรรมเนียมพิธีกรรม กับทางกฎหมาย คือ บทบาทด้านการสงคราม ที่มีกิจกรรมพิธีกรรมมากมายทั้งการคล้องช้าง ฝึกช้างศึก (คเชนทรสานาน) และพิธีกรรมด้านการทหารจำนวนมาก แต่ในอีกด้านหนึ่ง บทบาทที่แสดงออกทางกฎหมายในระดับนี้มีบทบาทหลายประการ ได้แก่ การปกครอง กิจกรรมโดยตรงของกษัตริย์ และด้านความยุติธรรม ที่มีความถี่เกินครึ่งหนึ่งของความถี่สูงสุด แสดงถึงบทบาทด้านการปกครองหรือการบริหารราชการ (ขุนนาง) และความยุติธรรม ที่ถือว่ามีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเรื่องของกษัตริย์โดยตรง ซึ่งสอดคล้องทั้งบทบาทของพระรามในการศึกสงคราม พระอินทร์ในด้านความยุติธรรม และบทบาทของกษัตริย์ที่เข้มแข็งผู้ทรงคุณธรรมคือ จักรพรรดิราชา

ในระดับล่างที่สัมพันธ์กับราษฎรโดยตรงบทบาทที่แสดงออกทางด้านขนบธรรมเนียมพิธีกรรมจะเอื้ออำนวยต่อความกินดีอยู่ดี ความอุดมสมบูรณ์ให้กับไพร่ฟ้าตามคติของกษัตริย์ในการนับถือผี ชัดเจนมากกว่าที่แสดงบทบาทออกทางกฎหมาย ในทางกฎหมายอาจจะเป็นเรื่องความสงบเรียบร้อยภายในที่มีผลต่อราษฎรโดยตรงมากกว่า

ดังนั้น พอจะกล่าวได้ว่าผลของการทดสอบคติกษัตริย์อยุธยา อุดมการณ์สูงสุดแบบพุทธเทวราชา หรือพระอินทร์ ก็จะสามารถยืนยันได้จากขนบธรรมเนียมพิธีกรรมและเสริมด้วยกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์โดยตรง

3. กษัตริย์อยุธยาใช้อำนาจนั้นไปเพื่ออะไร?

กษัตริย์สยามมีคติเทวราชาแต่เป็นแบบพุทธเรียกว่า พุทธเทวราชา โดยใช้กรอบการวิเคราะห์จักรวาลวิทยาสยามและแนวการวิเคราะห์โครงสร้าง-หน้าที่ อธิบายได้ว่า

โครงสร้างของสังคมอยุธยาแบ่งออกเป็น 3 ชั้นชั้นใหญ่ คือ กษัตริย์แล เจ้า ชุนนาง และราษฎรหรือไพร่ กษัตริย์สยามในสมัยอยุธยามีอุดมคติของความเป็นกษัตริย์สูงสุดคือในฐานะเป็นพระอินทร์ รองลงมาคือพระราม และสุดท้ายคือพระเสื้อเมือง

ในระดับสูงสุด เป็นระดับความสัมพันธ์ของกษัตริย์กับทั้งแผ่นดิน (ชุนนางและราษฎร) กษัตริย์สยามมีอุดมการณ์ในฐานะชาวพุทธเป็นพระพุทธรูปผู้บรรลุนิพพาน เมื่อยังต้องบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุนิพพานก็เป็นพระโพธิสัตว์ และเมื่อทำหน้าที่กษัตริย์ก็มีอุดมการณ์เป็นพระอินทร์ ผู้เป็นหัวหน้าเทวดาทั้งหลาย (เทวราชา) ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีหน้าที่ปกป้องพุทธศาสนา และคุ้มครองคนดี ช่วยเหลือคนดีไม่ให้ตกทุกข์ได้ลำบาก เป็นคุณสมบัติด้านพระกรุณา เน้นการใช้คุณธรรมเพื่อความดีสูงสุดของสังคม

ในระดับกลาง เป็นระดับความสัมพันธ์ของกษัตริย์กับชุนนาง กษัตริย์สยามถือพระองค์เป็นพระราม อวตารหนึ่งของพระนารายณ์ เพื่อลงมาปราบอธรรม ทำการป้องกันพระราชอาณาจักรทั้งภายในและภายนอก เป็นคุณสมบัติด้านพระเดช เน้นการใช้กำลังเพื่อปกป้องคุ้มครอง

ในระดับล่าง เป็นระดับความสัมพันธ์ของกษัตริย์กับราษฎร กษัตริย์สยามมีฐานะเป็นเสื้อเมือง หรือเทพารักษ์เมือง ผู้ปกป้องคุ้มครอง รักษาบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข อำนวยผลด้านการทำมาหากินให้อุดมสมบูรณ์ เป็นคุณสมบัติด้านพระคุณ เน้นการใช้กำลังใจเพื่อความอุดมสมบูรณ์

สรุปผลตามสมมุติฐานได้ว่า (1) จักรวาลวิทยาสยามในกฎหมายตราสามดวงมีโครงสร้างหลักประกอบด้วยพลังอำนาจจาก 3 กลุ่มคือพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ และการนับถือผี โดยมีโครงสร้างจักรวาลพุทธศาสนา (ไตรภูมิ) เป็นพื้นฐาน เรียงตามลำดับจากบนไปหาล่าง และมีกฎจักรวาลวิทยาสยามเป็นกฎแห่งกรรม (2) คติกษัตริย์ที่หลากหลายในกฎหมายตราสามดวงนั้นผสมผสานกันในลักษณะที่มีบทบาทหน้าที่เสริมซึ่งกันและกัน เพื่อสนองหน้าที่ที่หลากหลายของกษัตริย์ได้อย่างครบถ้วน โดยประกอบด้วยคติกษัตริย์ดังนี้ พระอินทร์ ธรรมราชา จักรพรรดิราช พระราม พระนารายณ์ และพระเสื้อเมือง ผีฟ้า (3) จากคติกษัตริย์จำนวนมากในสมัยอยุธยาที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงนั้นมีคติกษัตริย์ที่เป็นอุดมการณ์สูงสุดเพียงคติเดียวคือ พระอินทร์

ข้อเสนอแนะ

1. จากร่องรอยการใช้ธรรมะของพุทธศาสนาในกฎหมายตราสามดวง น่าจะตรวจสอบว่ามีการใช้วิธีการหรือหลักการอะไรที่เกี่ยวข้องกันกับพระวินัยปิฎกและธรรมะระดับศีลในกฎหมายตราสามดวง
2. พระราชพิธีต่างๆ น่าจะมีการศึกษาเปรียบเทียบกับของอาณาจักรกัมพูชาที่ร่วมสมัยหรือน่าจะสืบทอดมายังกรุงศรีอยุธยา อาจจะทำให้เข้าใจพิธีกรรมหลายอย่างที่ยังไม่ชัดเจนได้
3. เพื่อความสะดวกในการศึกษา น่าจะได้มีการจัดทำกฎหมายตราสามดวงฉบับสำหรับนักศึกษาโดยเฉพาะทางด้านนิติศาสตร์ โดยจัดเนื้อหาตามมูลคดีทั้งหมด 39 หัวข้อของพระธรรมศาสตร์ เรียงตามประเด็นและตามลำดับเวลาที่ตราขึ้น และใช้รูปคำตามภาษาปัจจุบัน ยกเว้นคำนามเฉพาะใช้ตามที่ปรากฏ แต่อาจจะแนะนำรูปที่น่าจะเป็นลงไปด้วย ส่วนคำที่ยังไม่แน่ใจว่าควรจะใช้รูปใด อาจเลือกใช้คำที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดคำเพียงเดียว แต่ทั้งหมดจะต้องมีการประมวลคำที่ใช้พร้อมแสดงรูปแบบต่างๆ ที่ปรากฏทั้งหมดไว้ด้วย